

В І Д Г У К

офіційної опонентки

**докторки філософських наук Горохолінської Ірини Володимирівни
на дисертаційне дослідження Франківа Дмитра Миколайовича
«Світоглядно-аксіологічні богословські принципи розвитку
єврейського релігійного права в його історичних різновидах»,
подане на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я**

Будь-яка релігія, яка одночасно є системою віри та богоспівкування, а також соціальним феноменом, здійснює вплив на вірян в багатовекторному вимірі. З одного боку, вона формує індивідуальні норми належного в поведінці як взірці, на які орієнтується особа в повсякденній поведінці та практиці, а з іншого – облаштовує каркас міжособистісного та міжспільнотного спілкування на теренах її суспільного впливу. В умовах, коли норми взаємодії сприймаються як визначені Божественною волею, провидінням, промислом, вони не тільки виконують захисну, запобіжну чи навіть ідеологічну функцію, а й постають як чинник кооперації, інтеграції спільнот, а відповідно, й демаркації одних спільнот від інших.

Іншими словами, чинник релігійного права, у зв'язку із широкими можливостями впливу релігії на світогляд особи та соціальну реальність, доволі часто є визначальним критерієм оцінки аксіологічного потенціалу релігії та конкретних праксеологічних форм діяльності спільноти вірних, що себе до неї відносять. Більше того, саме в напрямку усвідомлення нерозривної синергії в релігії ціннісно-сміслової і правової норми ще й під призмою вірності релігійній традиції / власній вірі закладається можливість виявлення як конструктивного, так і деструктивного впливу

на міжкультурну та міжрелігійну взаємодію спільнот у сучасному мультикультурному світі. А це орієнтує й на наратив відкритості богослов'я в інтерпретації певних освячених релігійною традицією норм. Релігійне право, отже, формує соціально-культурний та аксіологічний стрижень оцінності релігійною особою і спільнотою себе та інших осіб чи спільноти.

Для європейської цивілізації джерела формування таких моделей усвідомлення феномена норми слід шукати в християнській традиції. Не секрет, що навіть світська правова система Європи (в її цивілізаційних обрисах) формувалася під впливом християнського релігійного права. Норми, котрі нині визначають співжиття як релігійних за своєю світоглядною визначеністю, так і безрелігійних європейців коріняться в християнській традиції. Але глибинне її розуміння неможливе без звернення до питань історії та джерел формування норм єврейського права, їхньої богословсько-аксіологічної сутності. Бо ж у лоні юдаїзму виникає та формується християнська релігійна само тотожність: відомою є вказівка Христа «Не думайте, що я прийшов усунути закон чи пророків: я прийшов їх не усунути, а доповнити» (Мт. 5: 17). А тому звернення до проблемного поля єврейського права є важливим богословським питанням, що при коректному його розгляді опосередковано дасть змогу компенсувати цілу низку теоретичних невизначеностей щодо норм канонічного права християнства, аксіології християнського богослов'я та питань можливостей реалізації екуменічних, міжкультурних проєктів тощо.

Однією зі спроб відповісти на таку потребу є представлена до захисту дисертація. Як свідчать автореферат та текст роботи, предметно дослідження присвячено проблематиці, яка є гостро актуальною для світової й української богословсько-правової думки та стосується не

тільки природи єврейського права, чи навіть релігійного права, а філософії права як такого. Як ми вже окреслили вище, воно актуальне й може бути корисне для канонічного права православної Церкви (а дисертант реалізує свій дискурс саме як православний богослов). Якщо додержуватися логіки дослідження щодо висвітлених процесів в єврейському праві, яке набагато давніше за церковне право, але водночас базується на спільному джерелі – біблійному праві, то не тільки саме єврейське право потребує «повернення до джерел», але цього потребує і канонічне право, що зрозуміло, зазнало ще більших трансформацій. Сутнісні норми та можливості такого «повернення», яке б сприяло оновленню духу спільнотного спілкування та богоспілкування відповідно до вимог, закладених у Біблії, можуть стати подальшою перспективною лінією дослідження в цій предметній царині.

Пропонована здобувачем тематика і богословська методологія вимагають за своєю внутрішньою логікою продовження дослідження саме в такому руслі, із ще більшим поглибленням розуміння й аналізу принципів формування та дії єврейського права. Поряд з цим і означена актуальність роботи в контексті світського права, з поясненням небезпек та сутнісних основ філософського розуміння природи права також може розширити і поглибити розуміння феномена права не тільки з точки зору богослов'я, але і з точки зору світської юриспруденції.

Заявлена автором паралель між процесами в релігійному праві (та способами їх осмислення) і процесами, які відбуваються загалом в богослов'ї, – доволі оригінальна та заслуговує на серйозну увагу. Безперечно, після прочитання дисертаційного дослідження стає очевидним той факт, що процеси справді подібні і несуть в собі схожу внутрішню логіку.

Наприклад, сучасна православна теологія як цілком певна парадигма «неопатристичного синтезу» виникла наприкінці 1920-х років у результаті радикальної критики попередніх способів розвитку академічної теології та «нової релігійної свідомості». Перша критикувалася за схоластичність, остання була спробою дати певний синтез релігійної філософії та теологічного мислення, який був би вільним творчим виявом прихованого потенціалу богослов'я. Ініціатори руху, який поставив собі за завдання досягти «неопатристичного синтезу», намагалися віднайти певну «ідеальну традицію», певну серцевину передання, яка б дала змогу побудувати ортодоксальну систему теології без суб'єктивних чи метафізичних домішок. Формування «неопатристичного синтезу» бачилося як завдання, після виконання якого стає можливим повернення самої Церкви у Церкву. При чому – у справжню Церкву, а не ту, яка була б будь-чим, навіть чимось хорошим, але ніяк не Божественним організмом, містичним тілом. Намагання віднайти «вічну теологію» у засновників неопатристичного синтезу були явищем закономірним.

Аналогічні пошуки ідеальної справжньої теології відбувалися в юдаїзмі протягом всієї історії, та навіть і зараз у наш час в руслі реформістського та навіть і консервативного юдаїзму. Також означені процеси відбуваються і в богословських рефлексіях протестантизму та католицизму. З такої позиції і в такому контексті зовсім по-іншому відкривається означена робота, і вона не просто входить в сучасні тренди наукових робіт, але й здатна задати нові дослідницькі вектори.

Цілком слушно дисертант відзначає, що потрібно повертатись до джерел і віднаходити незмінні основи релігійного права. Фактично, коли ортодоксальний юдаїзм повертався до Талмуду, реформістський і консервативний до Біблії, подібно, як і протестанти поверталися до Бога

Біблії, католики до Бога Томи і Августина, православні поверталися до теології, світогляду та світовідчуття мислителів грецької патристики, релігійно-правова система змушена шукати свої точки відліку і повертатись до своїх, властивих для неї основ, відповідно до деномінацій та релігій.

Автор дослідження спробував простежити на прикладі єврейського права і узагальнити внутрішню логіку процесу відходу від основ та пошуку шляхів повернення до них. Звичайно, в кожную епоху могли зустрічатися певні відхилення від ортодоксії і відповідний пошук основної її серцевини. Відома, зокрема, суперечка шкіл Гілея і Шама.

Для прикладу в сучасному богослов'ї М.Лоський поставив собі за мету показати, що існувала певна «червона лінія» містичного богослов'я, якої дотримувалися усі святі отці з четвертого по п'ятнадцяте століття. Сьогоднішні дослідники та богослови можуть повертатися до традицій ортопраксії та до «червоної лінії» не тільки містичного богослов'я, але і будь-якого іншого саме завдяки тому, що пошук беззаперечних і сутнісних основ і являє собою саме богослов'я. Нормативно-правові системи будь-якої релігії, а тим більше авраамістичної, вочевидь, також є проявом богослов'я, і подібні процеси стосуються та відбуваються в їх надрах. Тому і неможливо не погодитись з автором, що ні юриспруденція без богослов'я, ані богослов'я без юриспруденції не здатні всебічно дати характеристику процесам, що відбуваються в релігійному праві, лише в єдності синтезу можлива достатня відповідь.

Таким чином, Дмитро Франків висуває конкретну тезу про внутрішню логіку розвитку релігійного права (на прикладі єврейського права) і вказує на суто богословський аспект вирішальних змін, як внутрішніх так і зовнішніх, такого права, а також подає як історичний,

так і богословсько-правовий аналіз щодо того, як саме відбувається це перетворення і підсумовує таке дослідження алгоритмом і критеріями оцінки релігійного права. На думку автора, логіка розвитку єврейського права показує небезпеки, що чатують на будь-яке релігійне право, якщо воно втрачає зв'язок зі своїми вихідними основами та формалізується. Найкраще це розкривається у центральному для дисертації третьому розділі, в якому йдеться саме про богословський аспект змін єврейської релігійно-правової системи.

Також відзначимо, що дисертант цілком слушно відзначає, що релігійне право часом хибує тим, що стає відірваним від реального життя вірян, або навпаки, починає максимально втручатись й унормовувати таке життя, перетворюючи релігію на набір нескінченних, норм, заборон і правил. Особливо це стосується множини тлумачень і застосувань такого розуміння релігійного права, яке простежується в наш час, і варіюється від повного ігнорування і відкинення, до максимального примушування і застосування.

Тема дисертації є, безсумнівно, актуальною і спрямованою на осмислення сучасних проблем розвитку релігійного права в його богословському розумінні. А порушена в дисертації проблематика та запропоноване богословське її осмислення та шляхи розв'язання – релевантні вагомим дослідницьким трендам сучасного богослов'я. При всіх перевагах дисертації, написаної з застосуванням коректної богословської методології, не можемо не відзначити певних недопрацювань дисертанта.

1. Попри достатнє залучення іноземної літератури видається необхідним і виправданим робити її основною, а не допоміжною, особливо використовувати сучасні дослідження в царині заявленої сфери. В даній роботі основна база, на яку опирається автор, це

російськомовна література. Хоч вона і всебічно представлена, але серйозність та специфіка концепції вимагає максимальної уваги до іншомовної літератури та виходу з українського і пострадянського наукового простору на світовий доробок провідних науковців.

2. У методологічній частині роботи автор описує формалізацію права як закономірний процес, а в інших розділах дисертації не завжди утримується від негативних оцінкових суджень на адресу формалізації релігійного права, відриву його від моралі, від творчості релігійних авторитетів щодо розуміння права та його застосування. На нашу думку, критична оцінка необхідна й правомірна, однак авторові слід було виявити більше розуміння того, що об'єктивні процеси формалізації історично й сутнісно неминучі. «Необіблійний синтез» можливий не стільки завдяки критиці «формалізації», скільки завдяки відродженню біблійного світогляду, що доволі успішно здійснюється у методологічно і концептуально рельєфних візрях сучасної богословської науки.

3. Не ставлячи під сумнів правомірності обрання саме такої теми дослідження і її предметних меж, все ж рекомендуємо більшу питому вагу компаративістських елементів, які б співвідносили єврейське релігійне право з ціннісно-правовою логікою християнських та мусульманських нормативно-аксіологічних орієнтирів. Це вивело б дослідження на синтез богословського бачення із релігієзнавчим, а також дозволило б експлікувати важливі соціально-філософські й аксіологічні мотиватори правової свідомості авраамічної релігійної традиції.

4. Під час прочитання роботи, попри достатність історико-богословських узагальнень та фактологічного багажу, відчувається брак методологічних ліній аксіологічних, соціально-праксеологічних та культуротрансляційних богословських узагальнень щодо значущості

єврейського права у юдейській та в цілому аврамістичних релігійних традиціях. Такі богословські узагальнення надали б можливість відірватися від історичної перспективи й продемонструвати сучасні колізії буття релігійних спільнот, ба навіть більше, їх співжиття із представниками інших релігій чи світоглядів у межах відповідних світських чи «несвітських» держав, що зумовлені конкретними нормами релігійного права.

5. Цікавими були б спроби дисертанта простежити значення єврейського права для формування правової системи сучасного Ізраїлю, адже це доволі показовий взірець розбудови «несвітської» держави, що поряд з тим розвиває демократичні правові моделі взаємодії і тяжіє до європейських стандартів життя. Такий вектор дослідження, без наявності компаративістських дослідницьких зусиль дисертанта, сприяв би більшій цілісності дослідження і його структурній завершеності.

6. У роботі наявні граматичні та технічні огріхи, надмірні синтаксичні нагромадження, що подекуди затуманюють сприймання тексту.

Проте, ці зауваження та рекомендації не знижують позитивної оцінки здобутих у дисертації результатів. Робота структурно чітка, ключові положення належно обґрунтовані. Дослідження – аргументоване та цілісне, воно належно апробоване відповідно до чинних в Україні стандартів. Знайомство зі змістом дисертації, публікаціями автора та авторефератом дає підстави для загального висновку про те, що робота Франківа Дмитра Миколайовича «Світоглядно-аксіологічні богословські принципи розвитку єврейського релігійного права в його історичних різновидах» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові новизну та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку

присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами). Тож автор дисертації заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційна опонентка:

докторка філософських наук,

доцентка кафедри філософії та культурології

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

(Handwritten signature: I. Gorokholska)

Ірина Горохолінська

Підпис <i>Горохолінської І.В.</i>	засвідчую
Начальник відділу кадрів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича	
<i>(Handwritten signature: I. Sushko)</i>	
"___" _____ 200__ р.	

